

Biserica ortodoxă și puterea sovietică
în RSS Moldovenească

Valeriu PASAT, n. 1958, istoric, academician, om politic și diplomat, și-a făcut studiile la Facultatea de Istorie a Universității de Stat din Chișinău și la Academia Diplomatică a Ministerului Afacerilor Externe al Federației Ruse. A funcționat ca diplomat la Reprezentanța Consiliului de Miniștri al RSSM de pe lângă Consiliul de Miniștri al RSFSR, apoi la Ambasada Republicii Moldova în Federația Rusă. A fost ambasador extraordinar și plenipotențiar al Republicii Moldova în Federația Rusă, Kazahstan și Finlanda (1994-1997); ministru al Apărării al Republicii Moldova (1997-1999); ministru al Ministerului Securității Naționale al Republicii Moldova (1999-2000); director al Serviciului de Informații și Securitate al Republicii Moldova (2000-2001). Din 2002, consilier în probleme de relații economice externe al președintelui Consiliului de Administrație al Companiei „RAO EES Rossii”. În prezent este cercetător științific principal la Institutul de Istorie (Chișinău).

Debutază editorial în 1994, cu o culegere reprezentativă de documente: *Pagini dificile din istoria Moldovei. 1940-1950* (Moscova, 1994, în limba rusă), după care au urmat: *Asprul adevăr al istoriei: Deportările de pe teritoriul RSSM în anii '40-'50* (1994, Moscova, în limba rusă; 2000, Chișinău, în limba română); *Calvarul: Documentarul deportărilor de pe teritoriul RSS Moldovenești. 1940-1950* (Moscova, 2006, în limba română). A prefațat și a îngrijit albumul de memorii și desene din anii de gulag stalinist ale basarabencei Eufrosinia Kersnovski *Cât valorează viața omului* (Moscova, 2006, în limba rusă; Milano, 2009, în limba italiană). În 2008 este invitat de președintele Consiliului Europei pentru o prezentare a acestor lucrări inedite, declarată cea mai bună în anul 2007 în Rusia, la categoria „Memorii”. În 2010-2012 editează la Moscova, în limba rusă, patru volume intitulate *Ortodoxia în Moldova. Autoritățile, biserica, credincioșii în 1940-1991*. În 2011 a apărut monografia *RSS Moldovenească în epoca stalinistă. 1940-1953*, care face parte dintr-un serial monografic, proiectat în patru volume – ca o panoramă documentară a istoriei recente a Republicii Moldova. Lucrările lui Valeriu Pasat impresionează prin numărul de documente inedite din arhivele din Republica Moldova, Federația Rusă, Ucraina, România, Kazahstan, Uzbekistan etc.

Este laureat al Premiului Național al Republicii Moldova (2012) și al Ordinului Republicii (2019).

Valeriu PASAT

Biserica ortodoxă
și puterea sovietică
în RSS Moldovenească
(1940-1991)

CARTIER
i s t o r i c

CARTIER

Editura Cartier, SRL, str. București, nr. 68, Chișinău, MD2012.

Tel./fax: 022 20 34 91, tel.: 022 24 01 95. E-mail: cartier@cartier.md

Editura Codex 2000, SRL, Strada Toamnei, nr. 24, sectorul 2, București.

Tel/fax: 210 80 51. E-mail: romania@cartier.md

cartier.md

Cărțile Cartier pot fi procurate online pe shop.cartier.md

și în toate librăriile bune din România și Republica Moldova.

Cartier eBooks pot fi procurate pe iBooks, Barnes & Noble și cartier.md

LIBRĂRIILE CARTIER

Librăria din Centru, bd. Ștefan cel Mare, nr. 126, Chișinău.

Tel./fax: 022 21 42 03. E-mail: librariadincentru@cartier.md

Librăria din Hol, str. București, nr. 68, Chișinău.

Tel.: 022 24 10 00. E-mail: librariadinhol@cartier.md

Librăria online, shop.cartier.md.

Tel.: 068 555 579. E-mail: vanzari@cartier.md

Comenzi CARTEA PRIN POȘTĂ

CODEX 2000, Str. Toamnei, nr. 24, sectorul 2, 020712 București, România.

Tel./fax: (021) 210.80.51. E-mail: romania@cartier.md

Taxele poștale sunt suportate de editură.

Plata se face prin ramburs, la primirea coletului.

Colecția *Cartier istoric* este coordonată de Virgil Păslariuc

Editor: Gheorghe Erizanu

Lectori: Em. Galaicu-Păun, Victor Pânzaru

Coperta: Vitalie Coroban

Design/tehnoredactare: Marina Darii

Prepress: Editura Cartier

Tipărită la Bons Offices

Valeriu Pasat

BISERICA ORTODOXĂ ȘI PUTEREA SOVIETICĂ ÎN RSS MOLDOVENEASCĂ

Ediția I, iulie 2019

© 2019, Editura Cartier pentru prezenta ediție. Toate drepturile rezervate.

Cărțile Cartier sunt disponibile în limita stocului și a bunului de difuzare.

Aprobat de Comisia de selecție pentru editarea cărții naționale și editat cu contribuția Ministerul Educației, Culturii și Cercetării al Republicii Moldova.

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

Pasat, Valeriu.

Biserica ortodoxă și puterea sovietică în RSS Moldovenească (1940-1991)/

Valeriu Pasat. – Chișinău: Cartier, 2019 (Tipogr. "Bons Offices"). – 568 p.: fot. –

(Colecția "Cartier istoric"/ coord. de Virgil Păslariuc, ISBN 978-9975-79-902-7).

Referințe bibliogr. în subsol. – Indice de nume, geogr.: p. 547-565. – 800 ex.

ISBN 978-9975-86-364-3.

271.2:94(478)"1940/1991"

P 38

Cuprins

Introducere	11
<i>Capitolul 1. Fenomenul ortodox moldovenesc: problema și sursele de documentare</i>	<i>33</i>
<i>Capitolul 2. Alipirea Basarabiei la URSS: aspectele bisericești ale sovietizării (anii 1940-1941)</i>	<i>72</i>
„Moștenirea” română	72
Regimul comunist și preoții persecutați	77
Preluarea parohiilor sub jurisdicția Bisericii Ortodoxe Ruse	82
Specificul acțiunilor anti-bisericești ale statului pe teritoriul Moldovei	86
<i>Capitolul 3. Războiul și revenirea Bisericii Ortodoxe Române (anii 1941-1944)</i>	<i>94</i>
<i>Capitolul 4. Sfârșitul războiului și dezorganizarea vieții religioase a Moldovei (anii 1944-1947)</i>	<i>131</i>
Criza infrastructurii bisericești. „Deromânizarea” parohiilor ortodoxe. Exodul clericilor în România	131
Preoțimea reprimată	139
Problemele administrării eparhiale	149
„Compromisul serghianist” și bazele juridice ale depășirii crizei bisericești	157
Împuternicitul Romenski și arhimandritul Venedict: personificarea problemei	163
<i>Capitolul 5. „Sub semnul restricției corespunzătoare...”: oscilațiile antibisericești ale autorităților și nesupunerea moldovenească (anii 1948-1953)</i>	<i>173</i>
Compromisul înghețat	173
„Acțiunile restrictive” și comunitatea ortodoxă	177

„Religiozitatea <i>tot mai</i> este încă foarte mare...”	182
Fenomenele de criză și limitele retragerii	192
Neorânduiriile mănăstirești	200
Preoții autoprocamați	204
Credincioșii și autoritățile locale: confruntare sau colaborare?	209
Impasurile propagandei antireligioase	213
Capitolul 6. „Renașterea religioasă” în stil moldovenesc (anii 1953-1957)	215
Politica și credința	215
Religiozitatea cotidiană	237
Clericii	259
Renașterea monastică	274
Capitolul 7. „Asaltul cerurilor”: algoritmi noi ai relațiilor dintre stat și biserică (anii 1958-1959)	315
Practicile antibisericești ale lui Hrușciiov și revenirea la „ateismul militant”	315
Interdicțiile, restricțiile și controlul secret	323
Distrușterea infrastructurii monastice: începutul	335
Protestul de la Răciula: cauze și premise (vara anului 1959)	344
Protestul de la Răciula: cronică evenimentelor (23 iunie – 2 iulie 1959)	348
Închiderea mănăstirilor Dobrușa și Pripiceni	364
Capitolul 8. Limitele supunerii. Moldova în preajma reformei administrației bisericești (jumătatea a doua a anului 1959 – anul 1960)	370
Voluntarismul în politica statului față de biserică: excese moldovenești	370
Împotrivirea clericilor și credincioșilor	378
Inovațiile moldovenești în lupta cu religia și aprecierea lor dată de Moscova	384
Închiderea mănăstirilor Tabăra și Cușelăuca	390
O victorie à la Pirus? Pregătirea reformei administrației bisericești	395

<i>Capitolul 9. „Vreți să luăm iar topoarele în mâini?”</i>	
(anii 1961-1965)	404
Persecutorii de nestăvilit	404
Și iarăși proteste... ..	419
Noile „auto-lichidări” monastice	427
Consolidarea clericilor și a activului bisericesc	
ca răspuns la persecuții	442
 <i>Capitolul 10. „Vântul se întoarce și începe din nou aceleași</i>	
<i>rotiri”: „dezghețul” brejnevist în treburile</i>	
<i>bisericești (anii 1966-1975)</i>	472
„Randamentul întregii acestei munci științifice-ateiste	
este egal cu zero”	472
Influența română și credincioșii moldoveni	479
Eșecul „experimentului moldovenesc” de plantare	
accelerată a ateismului. Noile posibilități ale activității	
bisericești după demiterea lui Hrușciov	484
Tentativele de dialog între autorități și biserică:	
întruchipările personificate	488
Religiozitatea moldovenească: dualitatea concepției	
despre lume	494
 <i>Capitolul 11. Compromisurile „stagnării” și eliberarea</i>	
<i>bisericească moldovenească (anii 1976-1991)</i>	502
Regulile noi și obișnuințele vechi	502
Apelul la străinătate și exemplul românesc	514
„Punctele fierbinți” ale relațiilor dintre stat și biserică	519
„Semnalul” de la Moscova și retrograzii comuniști	
moldovenești	525
Renașterea ortodoxă a Moldovei în epoca restructurării	529
 Concluzii	539
<i>Abrevieri</i>	545
<i>Indice de nume</i>	547
<i>Indice geografic</i>	557

Introducere

În anul 2011 am încheiat editarea culegerii de documente în patru volume „Ortodoxia în Moldova: puterea, biserica, credincioșii”¹. Au trecut opt ani de atunci. Nu am abandonat subiectul, revenind în permanență la confruntarea cu enigma rezistenței excepțional de obstinate opuse de credincioșii moldoveni presiunii ateiste copleșitoare a puterii sovietice. Continuam investigațiile de arhivă, reciteam sursele adunate și publicate anterior, mă interesam de observațiile critice ale colegilor, discutam cu reprezentanții preoțimii, mă întâlneam cu cititorii. Unii dintre ei îmi solicitau să fac un bilanț al investigației de arhivă, să prezint rezultatele studiului în format de monografie. Lucrul cel mai important este că aceștia doresc să cunoască rezultatele investigației în limba lor maternă, română. În plus, mi-am dat seama că volumul enorm al documentelor publicate a îngropat ca o avalanșă investigația ca atare și a izolat-o oarecum de cititor.

Astfel că ideea de a realiza acest studiu a rezultat din aspirațiile autorului și din doleanțele cititorului. Menirea lui este să facă bilanțul unor investigații inițiate acum un deceniu și, pe măsura posibilităților, să extindă spațiul istoriografic deja valorificat din contul unor noi surse documentare și științifice. Cu atât mai mult cu cât în anii care s-au scurs de la publicarea culegerii de documente s-a schimbat contextul sociocultural al „discursului ortodox” mol-

¹ Православие в Молдавии: власть, церковь, верующие. В 4 томах. 1940-1991/ Отв. ред., сост.: В. Пасат. – М.: РОССПЭН, 2009-2011. În continuare, pentru comoditatea lecturii, referințele la această ediție vor fi date în următoarea formulă: [Denumirea și data documentului]. – Pasat, [numărul volumului]. P. [numărul paginii]. În cazurile în care conținutul și data documentului figurează în textul de bază al cărții, referința e dată în formă prescurtată: Pasat, [numărul volumului]. P. [Numărul paginii].

dovenesc, au apărut studii istorice noi, deși nu prea numeroase. Unul dintre motivele revenirii mele la această temă este și faptul că odată cu trecerea anilor nu și-a pierdut, totuși, din păcate, caracterul actual o veche concluzie: „Istoria contemporană a ortodoxiei din Moldova încă nu a fost scrisă”. La începutul secolului XXI, încă nu avem lucrări cel puțin relativ echivalente cu operele fundamentale de istorie a bisericii moldovenești ale episcopului Arsenie (Stadnițki), apărute la începutul secolului XX².

Un popor profund religios, care în secolul XX nu a avut, până la înființarea Republicii Moldova independente, propria statalitate veritabilă, care a existat pe orbita politică ba a Imperiului Rus, ba a României regale, ba a Uniunii Sovietice, care și-a păstrat identitatea națională datorită limbii și credinței strămoșești, care își cunoaște aproximativ istoria culturală și bisericească recentă... Poate că anume din această cauză judecăm atât de superficial și lejer atât despre propriul trecut, cât și despre acea simfonie a culturilor, influențelor și interacțiunilor care au determinat existența noastră națională în secolul trecut și o vor mai determina și în cel prezent.

Discuția actuală axată pe problemele identității naționale moldovenești are cel puțin două carențe substanțiale. În primul rând, are un caracter excesiv de „laic”, abordează într-un mod prea simplist chestiunea raportului dintre credință și etnicitate. De regulă, nu este luată în considerație tradiția bizantină a relațiilor dintre biserică, stat și persoană în cadrul căreia se dezvoltau ambele biserici ortodoxe autocefale ce activau pe teritoriul Moldovei contemporane în secolul XX și care a exercitat influențe directe sau indirecte asupra clericilor și mirenilor moldoveni. În al doilea rând, această discuție evită toate aspectele controversate (nu cele politice, ci cele ecleziologice) ale istoriei relațiilor dintre bisericile ortodoxe ale Ru-

² Vezi.: Арсений, еп. Исследования и монографии по истории Молдавской церкви. Ч. 1: Исследования и монографии по истории Молдавской церкви. Ч. 1: История Молдавских епархий и их святителей со времени основания государства и до наших дней. Ч. 2: Главные моменты и важнейшие деятели Румынской церковной жизни в XIX веке. – СПб., 1904.; ș.a.

siei și României cu regimurile autoritare și liderii lor – Antonescu, Ceaușescu, Stalin, Hrușciiov, Brejnev. În plan conceptual, a fost deja formulată chestiunea cum au reușit forțele ostile ortodoxiei – legionarii fascizanți ai lui Corneliu Zelea Codreanu care și-au gravat pe scut numele Arhanghelului Mihail și au declarat drept scop final al „revoluției legionare” mântuirea de păcate a oamenilor sau comunismul „internaționalist” al lui Stalin și „naționalismul” lui Ceaușescu – să utilizeze în avantajul lor conceptele fundamentale ale ortodoxiei moderne (autonomia, autocefalia și sobornicitatea). Mai mult decât atât, istoricul francez O. Gillet a examinat temeinic interacțiunea dintre politică și ecleziologie în evoluția Bisericii Ortodoxe Române³. De pe poziții asemănătoare abordează istoria Bisericii Ortodoxe Ruse în secolul XX cercetătorul canadian D.V. Pospelovski. În introducerea la studiul său „Moștenirea Constantinopolului și criza ortodoxiei în secolul XX”, el scrie la modul direct despre caracterul vicios al „relației strânse a Bisericii cu statul, mai exact, cu puterea”, în urma căreia „în statele ortodoxe schimbarea radicală a structurii puterii se răsfrânge catastrofal asupra întregii vieți, a structurii, poziției și chiar a conștiinței de sine interioare a bisericii”. Un alt aspect negativ al moștenirii Constantinopolului – pierderea treptată de către ortodoxie a „sentimentului universalității Bisericii, creșterea separării, izolării bisericilor locale”⁴ – a fost sesizat în măsură deplină de credincioșii moldoveni în actualul conflict al bisericilor ortodoxe ruse și române pe teritoriul statului nostru.

³ Gillet O. *Religion et nationalisme. L'idéologie de l'Eglise orthodoxe roumaine sous le régime communiste*, Bruxelles, Editions de l'Université de Bruxelles, coll. «Spiritualités et pensées libres», 1997; Gillet O. *Orthodoxie, nation et ethnicité en Roumanie au XXe siècle: Un problème ecclésiologique et politique. // Ethnicity and Religion in Central and Eastern Europe* (M. Craciun et O. Ghitta, ed.). Cluj University Press: Cluj. 1995. P. 345-361; Gillet O. *Ecclésiologie Orthodoxe et Nationalisme en Roumanie* (L'Institut de la Mémoire Européenne: Accueil). – <http://european.memory.free.fr/Textes/roumanie.html>

⁴ Пospelовский Д.В. Русская православная церковь в XX веке. «Республика»: М. 1995. С. 18.

Din acest punct de vedere, ne interesează atât complicațiile subtile ale relațiilor politice dintre biserică și stat la Moscova și la București, cât și aspectele etnice regionale ale relațiilor dintre putere, biserică și „ortodoxia populară” moldovenească (acest termen convențional nu este de uz comun, însă recurgem la el pentru că exprimă mai mult sau mai puțin precis esența fenomenului) care sunt de natură să explice multe momente importante din istoria poporului moldovenesc. S-ar putea să aibă dreptate din punct de vedere canonic istoricul contemporan al Bisericii Ortodoxe Ruse A.V. Juravski atunci când etichetează termenul de „ortodoxie populară” utilizat mai ales de sociologi drept unul „înărădăcinat și lipsit de sens”. În opinia sa, „nu există și nu poate exista Ortodoxie diferită, la fel cum nu poate exista Biserică «populară» și «oficială»”⁵. Însă această afirmație nu poate fi acceptată necondiționat din cauza unor fapte autentificate de documentele istorice: în Moldova au fost destul de răspândite atât acțiunile enoriașilor repudiate de biserică (de exemplu, practica invitării preoților autoprocamați pentru oficierea slujbelor etc.), cât și manifestările credincioșilor în apărarea bisericilor și mănăstirilor care nu erau organizate la apelul păstorilor, ci uneori chiar în pofida poveștelor și îndemnurilor acestora. Credincioșii acționau adesea pe propria răspundere și cu asumarea tuturor riscurilor, motivându-și cât se poate de liber din punct de vedere canonic acțiunile. Cu părere de rău, acest subiect practic nu este atins de cercetători, în parte și pentru că sutele de documente identificate în arhive și deja parțial publicate de noi, care sunt în principiu suficiente pentru înțelegerea aprofundată a problemei, rămân deocamdată în afara câmpului vizual al istoricilor din Republica Moldova.

Paradoxul situației actuale rezidă în faptul că după prăbușirea comunismului istoria ambelor patriarhii, a celei moscovite și a celei române, sub egida cărora au viețuit clericii și enoriașii moldoveni

⁵ Журавский А.В. Актуальные и перспективные направления изучения русской церковной истории XX века. // Исторический вестник. 2000. №9-10, citat după publicația electronică – www.vob.ru/public/bishop/istor_vest/2000/5-6_9-10/1_36.htm.

în secolul XX, s-a dovedit a fi studiată cu mult mai bine decât istoria eparhiilor Basarabiei și a Moldovei și a Chișinăului. Istoricii laici au studiat cu pasiune toate subtilitățile relațiilor dintre episcopatul bisericilor ortodoxe ruse și române cu conducerea politică a URSS și a Republicii Socialiste România, zig-zagurile și meandrele politicii bisericești a lui Stalin, Hrușciov, Antonescu, Ceaușescu etc., dar au neglijat mult timp viața cotidiană a eparhiilor, protopopiilor și comunităților bisericești, inclusiv pe teritoriul Moldovei înainte de venirea comuniștilor și pe vremea lor. Istoricii bisericești⁶ au încercat să completeze lacunele existente, însă și ei, în virtutea caracterului specific al abordării și metodologiei lor, au lăsat fără răspuns un șir de întrebări importante ce țin de istoria ortodoxiei în Moldova, la care ne vom mai referi ulterior. Cea mai puțin studiată problemă trebuie considerată istoria comunității ortodoxe a Moldovei în timpul regimului sovietic. Elitelor postcomuniste actuale le este proprie prezentarea exagerată a rolului așa-zisei „politici înalte” în destinul poporului. În același timp și cercetările românești, și cele rusești ale ortodoxiei din Basarabia și Moldova suferă într-o măsură sau alta de un fel de sindrom istoriografic imperial. Iar poporul, care, după cum s-a exprimat Michel de Montaigne, își trăiește viața cotidiană, poate că nu întotdeauna izbutește să-i opună o rezistență activă „politicii înalte”, însă tradițiile și obiceiurile lui, inclusiv cele religioase, sunt în stare să oprească sau să respingă toate avânturile reformatoare ale oricărei puteri – autoritare, democratice, bisericești –, oricărei!

Ne vom referi mai jos la simplificările și distorsionările istoriei ortodoxiei în Moldova sovietică generate de abordările euristice primitive. Este important că schimbările ființării politice și juridice a ortodoxiei, dinamica condițiilor externe ale supraviețuirii Bisericii Ortodoxe Ruse care activa sub controlul unui stat ateist și procesele

⁶ Vezi: Иосиф (Павлинчук), иером. Кишинёвско-Молдавская епархия в период с 1944 по 1989 год. Ново-Нямецкий монастырь, 2004; Михалаш В. История Кишиневско-Молдавской епархии с 1945 по 1995 гг. Диссертация на соискание ученой степени кандидата богословия. Сергиев Посад. Троице-Сергиева Лавра. 1997.

interne, „crizele” și „renovările” succesive decurgeau în cadrul unor algoritmi dinainte stabiliți și de lungă durată ai relațiilor dintre stat, biserică și credincioși. Efectul acestor algoritmi a purtat întotdeauna un stigmat sui-generis al arbitrarului⁷ – incapacitatea organică a regimului sovietic de a se menține în propriul câmp legal și de a acționa exclusiv în cadrul legii.

În ultimul deceniu, cercetătorii ruși și cei străini care au contribuit, destul de mult, la reconstituirea istorică a relațiilor dintre biserica ortodoxă și statul ateist în URSS, au fixat în mod empiric oscilațiile pendulului politicii promovate de stat în raport cu biserica între „prigoanele” care în anii 30 ajungeau până la tentativele de mari proporții de lichidare fizică a unei părți considerabile a episcopatului și clerului și „tutelarea” bisericii și a credincioșilor. Din păcate, această revelație empirică, implicarea în circulația istorică a unui număr destul de semnificativ de materiale noi, întâi de toate din fostele arhive de partid, precum și din fundația Consiliului pentru treburile religiei de pe lângă Consiliul de Miniștri al URSS (până în 1965 Consiliul pentru treburile Bisericii Ortodoxe Ruse și Consiliul pentru treburile cultelor religioase de pe lângă Consiliul de Miniștri al URSS) nu și-a deschis deocamdată în fața cercetătorilor tainele sale cele mai adânci. Rămân puțin înțelese atât fenomenul serghianismului – o colaborare paradoxală a bisericii persecutate cu regimul sovietic, cât și particularitățile comportamentului religios al mirenilor în statul ateist, cercetării cărorora, după aprecierea lui T.A. Ciумаченко, cercetătorii bisericești i-au impus un „tabu tacit”⁸. La rândul lor, unii istorici laici ai Rusiei au ajuns în captivitatea mitului despre „birocrății frânți”, care în timpul lui Hrușciiov, chipurile, contrar voinței și dorinței lor, au fost împinși „de pe pozițiile legale în relațiile dintre biserică și stat pe fâgașul pre-

⁷ Aici și în continuare folosim adjectivul „arbitrar” cu semnificația de „abusiv”, „samovolnic”.

⁸ Чумаченко Т.А. Государство, православная церковь, верующие. 1941-1961 гг. М.: «АИРО-XX», 1999. С. 16

siunii administrative forțate în raport cu credincioșii și organizațiile înființate de ei și liderii lor”⁹.

O atare viziune asupra poziției oamenilor care reprezentau statul în relațiile cu biserica, bunăoară, a președintelui Consiliului pentru treburile Bisericii Ortodoxe Ruse G.G. Karpov, nu este doar inexactă sub aspect factologic (în cartea aceeași T.A. Ciumacenko sunt suficiente exemple ce denotă că, în anumite condiții, Karpov propunea niște măsuri și restricții, limitări chiar mai dure decât cele pe care i le cerea conducerea). Această concluzie mai demonstrează înțelegerea superficială a esenței birocrăției sovietice, pentru care oscilațiile împreună cu „linia generală” era forma de existență naturală, organică și unica posibilă. Birocrații nu se „frângeau” atunci când noua „linie generală” le contravenea viziunilor și convingerilor lor personale, ci atunci când ei nu puteau fi în unison cu ea sau când vedeau că, de fapt, „linia generală” lipsește cu desăvârșire și puterea supremă, pur și simplu, nu formulează pozițiile pe care urmează să se situeze.

În realitate, drama lui Karpov nu consta în atașamentul lui față de relațiile legale cu biserica (o atare poziție putea fi adoptată sau abandonată doar „la ordin” în sistemul de administrare sovietic, în care chiar și legislația privind biserica era secretizată, iar patriarhul, Sinodul, conducătorii eparhiilor aflau din expunerea verbală a reprezentanților Consiliului doar informațiile despre baza normativ-legală a activității bisericii), ci în incapacitatea de a „se înscrie” în noua cotitură politică „uzura” lui Karpov care întruchipa personal pentru mărginita administrație hrușciovistă „normalizarea” stalinistă „a relațiilor” cu biserica și statutul înalt al bisericii în rândul priorităților politice ale statului. Afirmațiile de mai sus sunt cu atât mai adevărate în raport cu împuternicirile Consiliului în republici și regiuni. Practica birocratică este o „frângere” permanentă a executorilor. Dar din acest punct de vedere, „drama” era trăită din timp în timp atât de împuternicirile „liberali”, care erau corecți pentru „concreșterea cu oamenii biseri-

⁹ Одинцов М.И. Предисловие. În cartea.: Чумаченко Т.А. Государство, православная церковь, верующие. С. 9

cii”, cât și de „voluntariștii” care cu sinceritate, însă anapoda „strângeau șurubul” regulilor administrative. Și unora, și altora li se cerea să „înțeleagă momentul” cum se cuvine și nu să respecte legea sau propriile convingeri, oricare ar fi fost acestea.

Din păcate, majoritatea istoricilor ruși contemporani diferențiază uneori cu greu chiar și noțiunile-cheie ale temei, precum „politica bisericească”, „politica confesională”, „relațiile dintre biserică și stat”; ei scriu despre unul și același lucru. Iar cercetătorii moldoveni, în general, nu-și propun abordarea unor astfel de chestiuni. Tentativele de a formula noțiunile și categoriile fundamentale necesare pentru descrierea corectă a istoriei relațiilor dintre biserică și stat ies, în majoritatea lor, de sub condeiele filozofilor, sociologilor și juriștilor¹⁰. Însă calitatea de instrumentar al acestui aparat noțional pentru scopurile și sarcinile cercetărilor istorice concrete constituie o problemă metodologică încă neelaborată. În fond, nu este vorba de definiții scolastice, ci de *criteriile* de stabilire a etapelor și reperelor, de esența profundă a proceselor ce au avut loc, ale căror dinamică este fixată în mod empiric în istoriografie.

Cu diferite variații neesențiale, toți cercetătorii adoptă o periodizare postbelică a relațiilor dintre biserică și stat în care sunt stabilite următoarele etape: 1943-1948/49 (de la „concordatul” lui Stalin și Serghie până la prima tentativă de „strângere a șurubului”), 1949-1954 (perioada unor relații relativ stabile și a unor moderate „restricții ale activității bisericii”), 1955-1957 (o ameliorare relativă a situației bisericii în condițiile „dezghețului”), 1958-1961 și 1961-1964 (persecuțiile „hrușcioviste” ale bisericii). Dincolo de acest reper temporal, istoriografia rusă contemporană deocamdată nu s-a deplasat,

¹⁰ Vezi: Беглов А. Государство, Церковь, общество: основания встречи. // Русский журнал. – www.russ.ru (14 февраля 2001); Гараджа В.И. Социология религии. М., 1995; Понкин И.В. Светскость государства. М. 2004; Шутова О.С. Некоторые аспекты государственно-церковных отношений в России в XX веке. // Бог. Человек. Мир: Материалы ежегодной научной конференции. Издательство Русского Христианского гуманитарного института. 2001.

într-o măsură considerabilă din cauza faptului că o mare parte a documentelor referitoare la perioada 1970-1980 din arhivele rusești nu a fost desecretizată.

T.A. Ciumacenko îi atribuie prioritatea în tratarea problemelor periodizării lui M.I. Odințov, cu toate că e cazul să se vorbească mai degrabă nu atât despre prioritatea în elaborarea periodizării, cât despre respectarea conștiințioasă a surselor, despre fixarea unor cotituri ale politicii evidente tuturor celor care consultă materialele Consiliului pentru treburile Bisericii Ortodoxe Ruse. S-ar părea că am putea cădea de acord cu teza naivă a lui T.A. Ciumacenko conform căreia „sarcina zilei de azi” constă în a „umple schema cronologică deja constituită cu un conținut concret și, folosind documentele de arhivă, a consolida argumentarea și fundamentarea unor concluzii generale”. Însă faptul că schema generală este „constituită” se explică, după cum am menționat mai sus, doar prin respectarea conștiințioasă a surselor și nicidecum prin exhaustivitatea cercetării celor mai importante probleme ale temei.

Autorul celei mai detaliate periodizări interne a istoriei relațiilor dintre biserică și stat „din timpurile lui Stalin și Hrușciov” este M.V. Șkarovski¹¹. Acest foarte serios autor rus și-a declarat drept scop al cercetării sale „studiul procesului de dezvoltare a relațiilor dintre biserică și stat în URSS”¹² și a extins la maximum problematica cercetării în partea inițială a lucrării sale, dar chiar și el substituie, din când în când, această temă foarte vastă cu una mai limitată – cu istoria politicii religioase a statului sovietic. Mai mult decât atât, el tratează de cele mai multe ori Biserica Ortodoxă Rusă ca pe un *obiect* al politicii statului, al persecuțiilor sau al paternalismului pragmatic al autorităților, și cu mult mai rar ca pe un *subiect* al acestor relații (fie și nu unul cu drepturi egale). Dar intersectarea reciprocă a aces-

¹¹ Шкаровский М.В. Русская Православная Церковь при Сталине и Хрущеве (Государственно-церковные отношения в СССР в 1939-1964 гг.). М.: Крутицкое Патриаршее Подворье. Общество любителей церковной истории. 2000.

¹² Idem. P. 7.

tor obiecte ale cercetării îl dezorientează pe istoric și îl împinge spre simplificarea procesului în totalitate. Cotiturile semnificative ale politicii regimului comunist în raport cu biserica ortodoxă (sau tentativele unor astfel de cotituri), apreciate în categoriile de „retragere-atac”, „război” și „armistițiu”, sunt interpretate ca niște repere ale relațiilor dintre biserică și stat. Sunt ilustrative titlurile paragrafelor consacrate perioadei care ne interesează: „«Armistițiul» provizoriu din anii 1945-1953”; „Consolidarea pozițiilor Patriarhiei – anii 1953-1957”; „Din nou «război» – anii 1958-1964”. Este lesne de înțeles că autorul recurge la procedee publicistice. Însă chiar și puse între ghilimele, cuvintele „război” și „armistițiu” se referă aproape în exclusivitate la politica statului. Nici biserica, nici, cu atât mai mult, credincioșii nu i-au declarat statului nici „război”, nici „armistițiu” în perioada de referință.

Criticându-și pe bună dreptate predecesorii pentru atenția insuficientă față de chestiunile periodizării sau pentru utilizarea în calitate de criterii a unor circumstanțe care nu au o importanță primordială (decesul Patriarhului, Soborul local etc.)¹³, V.M. Șkarovski, la rândul lui, aproape că nu ia în calcul la periodizarea relațiilor dintre biserică și stat procesele interne care se desfășurau în sânul Bisericii Ortodoxe Ruse, rezistența ei elastică, instituțională față de politica promovată de stat în chestiunea bisericească. Deși anume ca instituție neguvernamentală care nu doar reprezenta interesele comunității ortodoxe în relațiile cu statul, dar mai și structura sistemul intern al legăturilor dintre patriarhie, episcopi, clerici și credincioși, biserica, în primul rând, prezenta interes pentru stat; în al doilea rând, avea capacitatea de a se adapta eficient la zigzagurile politicii bisericești a puterii comuniste, iar în al treilea rând, putea utiliza în scopurile ei interesul politic manifestat față de ea de autorități.

În tratarea materialelor istorice concrete, Șkarovski a depășit, bineînțeles, într-o măsură mai mare sau mai mică slăbiciunile abordării sale metodologice, însă nu a reușit să arate interacțiunea tuturor

¹³ Idem. P. 8.